

„AZ OLVASÓ ÍRÓ” SZERB ANTAL LEKTORI JELENTÉSEIRŐL (II)

ALAIN-FOURNIER: Le grand Meaulnes
(Az ismeretlen birtok, regény, 1912)

A regény én-formában van előadva, de hőse nem az elbeszélő, hanem Meaulnes, az elbeszélő iskolatársa. Ez a Meaulnes egyszer iskolásfiú korában eltéved, és egy kastélyba érkezik, ahol éppen egy különös álarcosbál és népünnepély folyik, mert a kastély fiatal tulajdonosa vőlegény. Meaulnes itt megismerkedik egy leánnyal, beleszeret, az is viszonozza. Az ünnepség hirtelen véget ér, mert a menyasszony eltűnik. Meaulnes parasztszekéren elmegy a kastélyból. Azután évekig keresi az utat, amely visszavezet a kastélyba és nem találja meg. Közben a kastélybeli vőlegény álruhában, többek közt iskolásfiúnak öltözve keresi menyasszonyát. Meaulnes Párizsba kerül, megismerkedik az eltűnt menyasszonnyal, bánatában megkéri a kezét. Később megtalálja a kastélybeli leányt, feleségül is veszi, de eszébe jut, hogy ő megkérte a menyasszonyt; gyötri a lelkiismeret, elmegy Párizsba. A menyasszonyt feleségül is adja a kastélybeli vőlegényhez, de mire visszaérkezik, felesége meghal.

A tartalom olyan, mint egy gyermekmese és a regény is tulajdonképpen az, egy végtelenül kifinomított, távlatossá tett tündérmese. Lírai regény, rokonnai: Jacobsen írásai, Knut Hamsun, Maeterlinck — de mégis egészen más, nem olyan nyúlós és metafizikai, mint ezek a régi lírai regényírók, sokkal több benne a mesehangulat.

Szerencsésen egyesíti a francia regény kompozíciós és emberrajzoló tökéletességét a német romantikával. Olyan, mintha egy múlt századbéli Kék-Virág-történetet egy mai francia írt volna meg. Valahogy mind a két irodalom jó tulajdonságai megvannak benne.

Ez a regény irodalomtörténetileg is nagyon nevezetes: egyike azoknak a regényeknek, amelyekkel megindult a támadás a naturalista-lélekelemző regény uralma ellen, hogy a fantáziát és a hangulatot az őket megillető szerephez juttassák a regényirodalomban.

Kétségtelen, hogy ez a regény nem számíthat a legszélesebb közönségrétegek érdeklődésére. Franciaországban is az egyetemi hallgatók kedvenc olvasmánya, de olcsó kiadása tudtommal mindmáig nincsen. Viszont azok közé tartozik, amelyek kétségkívül a „holnap klasszikusai”, irodalmi értékét tekintve minden más francia regénynél inkább megérdemli, hogy magyarra fordítsák.

Szerb Antal

Az első világháborúban tragikusan elpusztult francia írónak az európai regényirodalomban iskolát teremtő művére — mely nálunk a „harmadik nemzedék”-nek lett meghatározó élményévé — Szerb Antal hívta fel elsőként a figyelmet. Bár a könyvről a *Hétköznapok és csodákban* és *A világirodalom történetében* egyaránt szólt, de egyikben sem oly tárgyilagosan és mégis annyira megbecsüléssel, mint a harmincas évek elején írott lektori jelentésében, mellyel a regény magyarra fordítását és kiadását szerette volna elősegíteni. (28) (Lantos Kálmánnak, a Révai Kiadó akkori igazgatójának a jelentés eredeti gépiratán olvasható megjegyzése szerint sikertelenül.) Szerb Antal tisztában volt azzal, hogy „a regény nem számíthat a legszélesebb közönségrétegek érdeklődésére”, de éppen a közönség „modernebb”, érzékenyebb irodalmi ízlésének kialakítása érdekében tartotta lényegesnek megjelentetését.

1940-ben, amikor a regény az Ezüstkor egyik tehetséges szerkesztője, Lovass Gyula fordításában *Az ismeretlen birtok* címen nálunk is megkezdte diadalútját, bebizonyosodott, hogy Szerb Antalnak volt igaza, amikor lektori jelentésében Alain-Fournier 1912-ben írott művét a „holnap klasszikusai” közé sorolta. A magyar kiadás kritikusa, Kádár Erzsébet szerint „Alain-Fournier megérte,

hogy akkor fordították le magyarra, amikor már irodalmi polgárjogot szerzett nálunk egy fiatal nemzedék, mely nemcsak Alain-Fournier melankólia-eszményére alakította ifjúságát, de zenekarát is megszólaltatta — saját műveiben.(29) Szerb Antal utolsó megjelent írásai egyikében, a „harmadik nemzedék” prózaíróit bíráló, *Magyar irodalmi almanach az 1941. évre* című kritikájában ismét visszatért ehhez a problémához. Az új nemzedék világszemléletét, ízlésirányát szinte programszerűen kifejező, a gyermekkor csodabirodalmát, az elveszített Éden iránti örök vágyódást szimbolizáló „titokzatos Birtok”-hoz. A nosztalgiákban, a Tegnaphoz, a múlthoz, „a visszahozhatatlanhoz” való közeledésükben, szemléletük-stílusuk „biedermeier lágyság”-ában öntudatlan-tudatos kifejezését látva a kor magyar társadalmáról alkotott véleményüknek.(30)

LOUIS BROMFIELD: *The Strange Case of Miss Annie Spragg*
(Annie Spragg különös esete, regény, 1928)

A könyv egy fiktív olasz városban játszódik, napjainkban. Teljes tartalmát igen nehéz elmondani, mert több cselekmény fut benne egymással párhuzamosan. A lényeg mégis Miss Annie Spragg esete: Annie Spragg egy bolondnak tartott öreg amerikai lány, aki egy nap meghal és holttestén megtalálják a sztigmákat, Krisztus öt sebhelyét. A csodának híre megy és egy öreg amerikai, aki évtizedek óta dolgozik könyvén, „A csodákról és más természeti tüneményekről”, nekilát, hogy megtalálja a különös jelenség ésszerű magyarázatát. Lassankint kibontakozik a meghalt amerikai nő egész élettörténete. Az apja egy ál-próféta volt, szektát is alapított Amerikában, mely igen botrányos körülmények között oszlott fel az alapító halála után. Két legfiatalabb gyermekében apjuk vallásos szélhámossága az egész életükre döntő hatású reakciót váltott ki. A fiúból puritán, önkínzó keresztény lett, a lány pedig megtalálta lelkében az utat az antik pogányság felé. Közelebb jutott a természethez, mint más halandó, megértette az állatokat és az emberektől teljesen eltávolodott. Ártalmatlan bolondnak tartották egész életében. A végén itt állunk a sztigmák tényével szemben, amelyeket nem lehet teljesen megmagyarázni. Az ésszerű magyarázat az, hogy a lányt bátyja sebezte meg, amikor kidegült, hogy szerelmes valakibe. De a nép szentet lát benne, aki jutalmul kapta a szent sebeket. A mélyenlátók pedig a sebekben is ősi, pogány misztériumok megvalósulását keresik. — Mindez, amint mondtuk, csak egy része a cselekményben és rendkívül érdekes jellemekben igen gazdag regénynek.

Vallás-erkölcsi problémák a regényekben, valljuk be, nagyon unalmasak szoktak lenni. De itt a szerző annyi fölényességgel, humorral, és mégis olyan mélységes megértő okossággal tárgyalja a benne felmerült kérdéseket, hogy gondolkodó ember csak a legnagyobb gyönyörűséggel olvashatja. Sohasem elméledik, a regény minden mozzanatát cselekvéssé tudja alakítani. Ahogy mondani szokták, „minden él ebben a könyvben”, a személyek, a gondolatok és az olasz táj, mely a háttérter alkotja.

De legfőbb értékének azt tartom, hogy igazán előkelő irodalom. Elbeszélő stílusa sok tekintetben Thornton Wilderre emlékeztet, szellemessége pedig Huxley-ra. De mind a kettőnél könnyebb, publikumszerűbb olvasmány.

Kiadását azért is szeretném, mert olvasó-nevelési szempontból fontosnak tartom. A mi közönségünk még mindig a realista és naturalista regényeket olvas. holott ez az irány Nyugaton már annyira megbukott, hogy talán nemsokára már újra divatba fog jönni. A Révai r. t. kiadásában megjelenő magyar írók pedig úgyszólván valamennyien azok közé a kevesek közé tartoznak, akik *nem* naturalisták: Makkai, Kosztolányi, Tamási, Márai, Bánffy. A kiadó tehát saját írói számára neveli a közönséget, ha a nyugati irodalmakból olyan könyveket ültet át, amelyek a nem-naturalisztikus ízlésirány jellegzetes képviselői. A Klasszikus Regénytárat legalábbis ilyen tendenciával szeretném összeállítani. Idővel a közönség is bizonyára észre fogja venni irányunkat és lesznek olvasóink, akik éppen ezért fognak örömmel üdvözölni minden egyes kötetet. Természetesen ezt a szempontot az előszavakban és most írandó elméleti könyvemben is hangsúlyoznám.

Szerb Antal

A harmincas-negyvenes években világszerte népszerű amerikai írónak ezt a könyvét Szerb Antal szerette és nagyra becsülte. A *Hétköznapiak és csodák* és *A világirodalom története* vonatkozó részei egyaránt tanúskodnak erről. Bromfield legjobb művének tartotta, s már a harmincas évek első felében — az írónak az *Árvíz Indiában* (1939) magyar kiadását követő „divatja” előtt — felhívta rá a Révai Kiadó figyelmét. (Valamiképp jellemző a kor kiadói politikájára, hogy bár Bromfield-nak tizenhét regénye jelent meg magyar nyelven, ezt nem adták ki.)

Többször említettük már, hogy Szerb Antal, a lektor, a „hivatásos olvasó” milyen fontosnak tartotta egy regény elbírálásakor az olvasóközönség szempontjainak figyelembe vételét. Azt, hogy az olvasó elsődlegesen mit vár az irodalomtól, mit ismer, mihez szokott hozzá. Úgy vélte, csak így lehetséges hatni rá, s elérni, hogy a mű betöltse a szórakoztatáson túl egyéb funkcióit is. Szerb Antal Bromfield könyvét olyan „ideális” regénynek tartotta, amelyben az érdekes jellemek, a cselekményesség, a szellemes, elegáns, „olvasmányos” stílus — egy szóval a „publikumszerűség” — a magasrendű művészi értékkel ötvöződik. S ezért, valamint irányánál fogva alkalmas arra, hogy olvasói ízlését, akár Alain-Fournier vagy Kolozsvári Grandpierre említett művei, a hagyományos naturalista-realista regény ellenében a húszas évek modernebb európai regénytörkévéseinek és a magyar irodalom ezekhez közel álló új jelenségeinek nyerje meg. Lektor jelentéséből kitérünk, hogy Szerb Antal tudatosan és módszeresen kívánta fejleszteni a megszokott formákhoz, előadás- és szemléletmódhoz ragaszkodó magyar közönség ízlését. A Révai Kiadó sorozatát, a Klasszikus Regénytárat és elméleti könyvét, az ekkor tervezett *Hétköznapiak és csodák*at is ennek az ízlésnevelésnek a szolgálatába akarta állítani. Ez a fajta tendenciózusság nem jelentette Szerb Antalnál a realizmus lebecsülését vagy a klasszikus realizmus vívmányainak elvetését általában. Pusztán az első világháború utáni kor megváltozott társadalmi-emberi viszonyait, problémáit, életérzését másként, más eszközökkel, érzékenyebben megvilágító, közvetettebben kifejező irodalom propagálását szolgálta. Persze elsősorban a Révai Kiadó — kvalitások, célkitűzések, szemlélet tekintetében meglehetősen különböző — írói számára akart közönséget nevelni, akiket jelentésében összefoglalóan „nem naturalisták”-nak nevezett. Inkább a hagyományos látásmóddal, formákkal szakító vagy azokat megújító törekvésükre, mint a valóságtól való programszerű elfordulásukra gondolva. Ahogy ez idő tájt *A mai angol regény* (1933) című tanulmányában megfogalmazta: „játékosság, irónia, vitalizmus — az alkotó számára ezek nem is elvek, hanem elsősorban technikai eszközök a regényforma megújítására”.(31)

CLEMENCE DANE: *The Moon is Feminine*
(A hold nőnemű, regény, 1938)

Clemence Dane a nagyon finom angol nő-írók közé tartozik, Katherine Mansfield, Virginia Woolf, V. Sackville-West szellemi rokona. Új regénye is olyan áttetszően finom, légies, földietlen, ahogy csak ezek az előkelő angol nők tudnak írni.

A múlt század elején játszódik, Brightonban. Egy gazdag fiatalember itt éli életét apró, ártatlan különckedések közt. Udvarol egy előkelő leánynak, aki halálisan szerelmes lesz belé. De a lánynak nemcsak a komoly vetélytársa támad: a fiatalember egy éjszaka a tengerparton egy különös, mitológikus fiúval akad össze, egy „tengeri cigánnyal” és ettől kezdve a fiú foglalja le teljes érdeklődését, mert megtestesíti örökös nosztalgiáját egy másik, egészen más, „zöld” világ után. A lány felveszi a harcot a mithosz-fiúval, és áldozatává lesz a küzdelemnek. A fiatalember pedig megőrül, vagyis teljesen áthelyeződik élete álmaiba és nosztalgiáiba.

A kis regénynek csodálatos varázsa van. Az írónőnek sikerül itt, ami csak a nagy romantikusoknak sikerült: valóságot és mesevilágot egymásba olvasztani. A történet irreális, holdból összeszótt és bolond, de az alakok elevenek, a mo-

dern pszichológia minden ravaszságával, minden hirtelen felvillanó intuíciójával megrajzoltak. Hős és hősnő az embernek közeli, személyes ismerősei. Az egész mű könnyű, játékos és melankolikus, mint a holdfény, a nőnemű hold.

Kiadásra mégsem merem ajánlani. A mi közönségünk nagy idegenkedéssel viseltetik az irreális iránt. A tengeri cigányt nem szívesen venné be, általában nem is igen értené, miről van szó. Az ilyen arisztikus írások számára a talaj még nincs előkészítve, — a kitűnő angol írónók regényei közül tudtommal még egy sem jelent meg magyarul.

Budapest, 1938. május 28.

Szerb Antal

A Bromfield-regényről szóló lektori jelentésben körvonalazott valóságlátás, valóságábrázolás — melyet Szerb Antal később „újromantikusnak” nevezett — angol példája Clemence Dane kisregénye. Ez a mű valóság és mesevilág egymásba olvasztásával, az ember „örökös nosztalgiájának” szimbolikus megjelenítésével egy „egészen más... világ után” némiképp Alain-Fournier „ismeretlen birtokának” rokona. Szerb Antal rendkívül kedvelte az — „életbevágóan fontos semmiségek írója”, Katherine Mansfield vagy a merészen kísérletező Virginia Woolf nevével jellemezhető — „új” angol nőírók műveit. Dane regényében ennek az „iskolának” az erőnyeit: stílusának légies finomságát, játékoságát, nőies közvetlenségét, rafinált pszichológiával megrajzolt alakjait, irrealitást és realitást egybeesző előadásmódját szerette, értékelt. De azt is érezte, hogy nálunk az ilyen, nem szokványosan naturalista-realista, „artistikus” írásokat a közönség idegenkedéssel fogadná. Mint Szerb Antal ez időben írott más jelentései és a Korunk Szavában megjelent *Új klasszicizmus?* (1938) című cikke is tanúsítják, ekkor már nem csupán ízlésének merevsége, de az irodalom fejlődésének változó iránya miatt is. „Az irodalomban mindenekelőtt feltűnik a szociális felelősségtudat növekvő hangsúlyozása — írja fenti cikkében. — A húszas évek játékos, fantasztikus irányától már azért is elfordulnak, mert felelőtlennek találják, minthogy nem foglalkozik a kor problémáival.” Nem meglepő tehát, hogy akár Alain-Fournier „ismeretlen birtokát”, az angol nőírók s kivált Virginia Woolf artistikus, játékos fantázia-birodalmát is a negyvenes évek elején, a kor politikai hazugságaitól megcsömörlött új nemzedék és az Ezüstkor írói támasztják fel ismét — jöllehet már csak átmenetileg — a maguk számára.

W. SOMERSET MAUGHAM: Theatre (Színház, regény, 1937)

Lektori jelentés

Maugham új regénye, úgy érzem, minden eddigi könyvénél mulatságosabb. Eddig a humor csak mellékes fontosságú volt művészetében, ebben a regényben ez a lényeges. Hősnője Anglia legjobb színésznője, jelenleg negyvenhat éves, de még igen fiatalnak látszik, nemcsak a színpadon, hanem az életben is. Mindeddig minta-feleség volt, egyetlenegyszer csalta csak meg az urát, akkor is mintegy véletlenül. De most beleszeret egy teljesen jelentéktelen fiatalemberbe. A fiatalember nemsokára megunja a színésznőt és új szerelmét, egy fiatalabb színésznőt protezsálja nála. A színésznő hiába keres vigasztalást különböző férfiaknál, a végén rájön, hogy a színpadon érzi csak igazán jól magát, és nagyon megnyugszik. Közben az egész regényen végighúzódik a pirandellós alap-probléma: mi az igazi valóság, az „élet”-e, vagy pedig a művészet? Ez a problémafelvetés a különben eléggé könnyű regénynek filozofikus és művészi távlatot ad.

Szellemességét, finom humorát, mulatságos ötleteit nem lehet eléggé dicsérni. Alakjai mind érdekesek, élők és mulatságosak. A könyv lélektani felszerelése humorával egyenrangú. De a hozzáértőt itt is, mint Maugham többi írásánál, elsősorban az elbeszélés csodálatos simasága, gazdaságossága bűvöli el. Amellett valami rejtett és szemérmes költőiség is kihallatszik a sorok közül.

Tekintettel arra, hogy a regény igen jó és érdekes, és hogy Maugham neve közönségünknek kellőképp be van vezetve, a könyvet feltétlenül kiadásra ajánlom.

Szerb Antal

A Maugham *Színházáról* írott jelentés már az irodalom fejlődési irányára az időben jellemző „kijózanodásnak” tudomásul vételét mutatja. Szerb Antal Clemence Dane „csoda-regényével” szemben Maugham könnyed, szellemes, mégis kissé filozofikus, nagy emberismeretről tanúskodó művét ellenvetések nélkül merete kiadásra ajánlani. El kellett ismernie ugyanis azt — amit később *A világirodalom történetében* a kortárs angol realistákról szólva némileg reználtan fogalmazott meg —, hogy már „a huszas évek folyamán is csak az elit fogadta el a kísérletezőket. Sikerük akkor is és azóta is a realistáknak van.” (Bp. 1941. III. k. 317. l.)

Alig egy évvel a könyv angol kiadása után a *Színház* az ő kitűnő fordításában jelent meg az Athenaeum Kiadónál magyarul. Lehet, hogy némi nosztalgiának is szerepe volt ebben, hiszen a *Hétköznapiak és csodákban* az író egzotikus tárgyú novellái, életrajzi regényei alapján Szerb Antal még „a lázadók” kategóriájába sorolta a három nagy: Huxley, D. H. Lawrence és Powys távoli rokonaként. Mindenesetre Maughamnak ezt a „nagyvárosi regényét” finom humora, mulatós ötletei, lélektani hitelessége, stílusának tisztasága, elenganciája, az elbeszélés gazdaságossága és rejtett lírája miatt kedvelte különösképp. Mindazért tehát, amit a szépirodalom Szerb Antal is eszményének tartott.

HENRI DE MONTHERLANT: Les jeunes filles
(Lányok, regény, 1930—1937?)

A regényben az elbeszélés három módja található: részben levelekből, részben napló-részletekből, részben közvetlen elbeszélésből áll. Costals-ba, a híres regényíróba két nő szerelmes, két nő ostromolja állandóan levelekkel: Andrée, vidéki kékharisnya, és Thérèse, vallásos fél-parasztlány. Costals leveleiben Thérèse-t arra igyekszik rábírní, hogy apáca legyen (igen furasa eredménnyel); Andrée-t pedig igyekszik lebeszélíni a szerelemről. Közben ő maga szerelmes lesz egy harmadik lányba, aki a szeretője lesz.

A regény a pszichológiai regényírás kis remekműve. Alaptémája, úgy tudom meglehetősen újszerű: milyen érzés olyan férfinak lenni, akit a nők reménytelenül szeretnek. Egyáltalán nem kellemes érzés, mondja Montherlant; mert a nők azáltal, hogy szerelmesek valakibe, már jogot is formálnak rá.

Legfőbb értékét és érdekességét a szerelemre vonatkozó rengeteg találó és mérhetetlenül szellemes megjegyzése adja. A francia éleslátás és pontos kifejezés új diadala ez a könyv. Hőse a modern intellektuális szerelmes: aki minden érzést és a nő érzését is rendkívül tisztán látja és mindent kimond, és ha hazudik, akkor is mindig tudja, hogy hazudik, és ezt is megmondja. Alakja, és a regény stílusa Márai Sándorra emlékeztet.

Általában véve igen érdekes olvasmány, csak Andrée (a kékharisnya) levelei hosszasan itt-ott — túlságosan sok bennük a francia érzelmi ékesszólás, ami nekünk, akik nem Corneille-on és Racine-on nevelkedtünk, kissé idegenszerű. Mi, ha érzéseinkről beszélünk, dadogunk vagy szavalunk; nem értekezünk, mint a franciák.

De a könyv egészben véve rövid, úgy hogy ez az egy-két hosszadalmasság nem árt neki.

Lefordítását és kiadását ajánlom.

Szerb Antal

Montherlant műveire Szerb Antal 1935 után — még az *Aggregények* (ford. Illyés Gyula, 1937) és a *Lányok* (ford. Radnóti Miklós és Just Béla, 1942) nagy magyar sikere előtt — figyel fel igazán. A *Hétköznapiak és csodákban* még láthatóan nemigen tud mit kezdeni a különös íróval, nehezen tudja elhelyezni „csoda-elmélete” kereteiben, de mivel írásait újszerűeknek, érdekeseeknek tartja, „cím-két” is talál számára. „A racionális stílus ellen lázadók” csoportjába sorolja, és a *Les Célibataires* ismerete alapján „stílrómantikusnak” és „nyelvbbóvítónak” nevezi: „... Gazdagságot, színességet, erőt és heroizmust fejez ki sokárnyalattú

nyelve, az életnek azt a merészségét, amelyhez regényének degenerált hősei nem tudnak eljutni” — írja Montherlant fenti művének stílusáról, melyet később, az irodalom újabb realista „irányvétele” idején a magyar kiadás recenzense, Kádár Erzsébet így jellemezte: „Embertelenül precíz, lelketlenül pontos, mint egy tökéletes műszer. Nem gúnyolódhatik olcsón, aki ennyire felesküdt a valóságra.”(32)

Szerb Antal lektori jelentése Montherlant négy részből álló regénye, a *Lányok* első két kötetéről feltehetően 1937 előtt vagy az idő tájt készülhetett, mivel a ciklus utolsó darabja ekkor jelent meg, s erről Szerb nem tesz említést. A *világirodalom története* a lektor pozitív véleményével ellentétben, a Montherlant-ból való teljes kiábrándulást tükrözi. Szerb Antal ekkor már nem lelkesedett azért az életesményért, melyet korábban az *Agglegények* stílusából vélt kiolvasni. Összefoglaló művében az elveit, magatartását oly sokszor változtató író jellemétől, világszemléletétől való idegenkedését — a *Lányokról* szólva — átvitte az esztétika területére is. S hogy elfordulásának elméleti indoklást is adjon, a „lázado”, a „stíliromantikus” Montherlant-t „áthelyezte” a realisták körébe: „A *Les jeunes filles* már visszakanyarodás a kísérletek, látomások, irányregények és mítoszok után a régi realizmus felé” (938.1.).

A lektori jelentésben viszont még teljes az elismerés, a hódolat. Élvezi Montherlant formai remeklését: az elbeszélőmódok váltakoztatását, a szemlélet és stílus játékos intellektualizmusát, a belső jellemzés fölüeny biztoságát, pontosságát, a hang „frivol” szellemességét. A *szerelemről* elmélkedő Stendhal nyomain járó írónak „a szerelemre vonatkozó rengeteg találó és mérhetetlenül szellemes megjegyzése”-t. Csak az egyik hősnő leveleinek stílusában jelenlévő klasszicista „érzelmi ékesszólás”-tól idegenkedik kissé, ösztönösen rátapintva a későbbi Montherlant vonzódására a francia klasszicizmus mérnöki pontossága és stílusának fennkölt, zengzeties szépsége iránt. A szerelemhez kapcsolódó női öncsalást, hazugságot csúfondárosan, nyers-kegyetlenül leplező író-hős, Costals szemléletét, mentalitását és a regény stílusának sokszínűségét, játékoságát, könnyed, metsző eleganciáját Szerb Antal Márai Sándoréhoz érzi hasonlóknak. Hogy milyen találó ez az észrevétele is, arra bizonyíték a könyv 1942-es első magyar kiadásáról író Kádár Erzsébet véleménye, aki végeredményben éppen azt kérte számon a műtől és kivált az író-hős figurájától, amit Márai regényeitől, hőseitől is sokan: „az érzés éltető melegé-t.”(33)

Amint *A világirodalom története* tanúsítja, a negyvenes évek elejétől a montherlant-i szemléletben, magatartásban már Szerb Antal is csak „gőgös arroganciát”, nyers önzést, a gyengét, az érzelmeket megvető, rideg, értelmetlen hőskultuszt látott, s keserűen állapította meg az íróról: „ez az ember úgy látszik korunk hőse” (937.1.).

Szomorú paradoxon, hogy Szerb Antal számára, aki egykor a provincializmus, a szürke, konvencióktól terhes *hétköznapiak* elleni lázadó, a merész élet hirdetőjét ünnepelte Montherlant-ban, a világháború éveiben — amikor ez tragikusan megvalósul — a „szürke”, békés hétköznapiak válnak áhított és mind elérhetlenebb *csodává*.

ALDOUS HUXLEY: Ends and Means

(Célok és eszközök, esszé, 1937)

A. Huxley gyönyörű új könyve a feltétlen pacifizmus manifesztuma. Az emberiség legnagyobbjai, a vallásalapítók, a bölcsek és a szentek erkölcsi eszményei mind hasonlítottak egymásra annyiban, hogy a non-attachementet, a földi dolgokhoz nem-ragaszkodást hirdették. A bölcsek és szentek tanítását soha oly nyíltan nem vették semmibe, mint korunkban. A hatalom, a pénz és az élvezetek vágyából ma nemzeti eszményeket csináltak. A nemzet fogalma mai formájában a legnagyobb és legsötétebb bálványimádás. Az emberek nem veszik észre, hogy a nemzet, mint személy, ember-alatti, immorális lény: számára megengedhetőnek tartanak minden aljasságot, önzést, erőszakot és minden kicsinyes hiúságot és dicsekvést, amit a magánembernek nem engednek meg. Az emberek visszafajtott kegyetlenségüket a nemzet-fogalommal kapcsolatban élik ki, kisebbségi érzésüket mániákus nemzeti öndicsőítéssel korrigálják stb.

Az embereket lassú, individuális és csoportmunkával vissza kell téríteni a régi ideálokhoz. Meg kell értetni velük, hogy erőszak csak erőszakot szülhet, bármily nemes cél érdekében lépünk is fel erőszakosan; meg kell értetni velük, hogy nincs más haladás, mint haladás a szeretetben. És meg kell értetni velük, „hogy az Isten van valamiképp”... ha nem is személyes Isten, akit a nagy, harcias vallások tanítanak, hanem a személytelen istenség, minden korok misztikusainak közös nagy élménye.

A könyvet végig elszorult torokkal, csaknem könnyezve olvastam. Oly megrendítő, hogy valaki (és a kor legokosabb, legműveltebb írója még hozzá) *ma* hirdeti a jóság és a szeretet tanát... és az volt az érzésem, Huxley maga is tudja, mily megható, mily szomorúan don quijotei vállalkozás a könyve.

De éppen ez a megrendülés adja meg a könyv vonzóerejét. Bizonyára nem én vagyok az egyetlen, akinek a számára ma nagy vigasztalás, hogy még vannak írók — és éppen a legkülönbek —, akik bölcs és szellemes szavakat találnak a jóság és a béke védelmében; szomorú vigasztalás, de vigasztalás, hogy ha az emberiség nagy eszméi a gyakorlatban, úgy látszik, csődöt is mondanak, még mindig a legfőbb magasságot jelentik — legalább az elméletben.

A könyv kiadása mellett szólna még az is, hogy nincs németre fordítva, és angolul, elvontabb szövege miatt, csak azok értik meg, akik állandóan olvasnak angolul.

Budapest, 1938. március 31.

Szerb Antal

Huxley Szerb Antal legkedvesebb írói közé tartozott. Már a harmincas évek elején készült, *A mai angol regény* című tanulmányában így jellemezte: „A XVIII. század nagyjainak, Swift-nek és Voltaire-nek a fajtájából való, fegyvere neki is a mindent átütő ironia és emberi értékalapja neki is a fölüyes intellektus.”(34) *A Hétköznapiak és csodákban* „a butaság konvenciója” ellen támadó intellektuális lázadónak, „az új irodalom legszellemesebb írója”-nak nevezte. Az *új könyvek könyve* (1937) körkérdésére válaszul pedig a rá legnagyobb hatást tett írók közé sorolta. Ime a „másik”, a racionalista Szerb Antal, aki azonban — mint Komlós Aladár meggyőző érveléséből is kitűnik — egyszerre s igazi önmagát nem megtagadva volt „racionalista is... meg az irracionalizmus híve is”.(35)

Huxley Ends and Means (Célok és eszközök) című, 1937-ben kiadott tanulmánya — melyről Szerb Antalt jelentése szól — annak az alkotói periódusnak a terméke, melyben a tiszta intellektus pesszimistán frivol, lázadó, játékos képviselője a történelem kihívására felelve a vesztébe rohanó emberiség megmentését s megújítását célzó „üdvtanát” kidolgozta. A kor civilizált emberének vágyait megtestesítő *Szép új világ* satirikus utópiájából, az azt erőszakosan hajszoló (és erőszakot szülő) ideológiák passzív elutasításából Huxley-nál természetesen következett a béke, a szeretet, a jóság, a lemondás öskeresztényi, evangéliumi elveihez való visszatérés.

Az *Ends and Means* — írja lektori jelentésében röviddel a világháború kitörése előtt Szerb Antal — „a feltétlen pacifizmus manifesztuma”, mely az emberiség végső céljával és az elérésére szolgáló eszközökkel foglalkozik. Ez a cél a lemondani tudás „a hatalom, a pénz és az élvezetek” vágyáról, mely minden erőszak és háborúság forrása. Az elérésére szolgáló eszközök pedig az emberek visszatérítése a régi ideálokhoz, megértetése annak, hogy „nincs más haladás, mint haladás a szeretetben”.

Huxley, aki 1933 előtt a liberális-demokrata polgári művész típusának reprezentánsa volt, a harmincas évek második felében fenti eszméivel is egy, az európai értelmiség körében jellemző attitűdöt képviselt. A polgári humanista tiszteletreméltó tiltakozása ez a nacionalizmus álarcában támadó barbárság ellen, és egyúttal evangéliumi proféciaikba, romantikus utópiákba fülő tehetetlensége.

Szerb Antal, az olvasó — noha a *Célok és eszközök*ek ekkor már hőiesen reménytelen, don quijotei vállalkozásnak érezte — megpróbált még az emberiség gyakorlatban csődöt mondott „nagy eszméi”-nek „bölcs és szellemes” megfogalmazásában vigaszt találni. Írásának megrendült hangja, lírája arra figyelmeztet, hogy a lektori jelentést a harmincas évek végétől egyre szűkebb körbe szorí-

tott író egyik „műfajának” kell tekintenünk, amelyben még hitet tehetett az elvadult ösztönök tobzódása és a világháború szörnyűségei közepette a humánus, a béke, az értelem igazságai mellett.

Fennmaradt jelentései közül csupán a Huxley könyvéről szólón látjuk írásos nyomát annak, hogy Szerb Antal az olvasóközönség ízlésének, intelligenciájának és a kiadó szempontjainak komolyabb mérlegelése nélkül, sőt azok ellenére is szerette volna a művet magyarul kiadatni. Amikor a Révai akkori vezetője, feltehetően Lantos Kálmán — a jelentés végén olvasható kézírásos megjegyzése szerint — üzleti szempontokra hivatkozva ehhez nem járult hozzá, Szerb Antal lektori hatáskörét átlépve még egyszer odaírta: „Kiadást szerettem volna”.

De Huxley eszméi iránti minden rokonszenve s nosztalgiaja ellenére, már ekkor túllátott „az üvegharang alatt élő” polgári humanista szemléletén, amit ez időben írott lektori jelentései és a politizáló művészet felé forduló érdeklődése bizonyítanak. A *világirodalom történetében* pedig már határozottan is megfogalmazta Huxley e korszakának eszményeivel, jellemző attitűdjével való elégedetlenségét, jelezvén saját szemléletének „harcosabbá”, közösségibbé, politikusabbá válását: „Huxley újabb írásai mérhetetlenül szomorúak. Lesújt már hangnemük is, amely a reménytelenséget, a jövőben való bizalom teljes hiányát árasztja. És lehangoló, hogy a kor legokosabb regényírója nem tudott más eszményt találni, mint Gandhinak... tanát, a csüggedt nonresistance elvét” (886-887. 1.).

... Akár Huxley műve, Eric Linklater „játékos” regénye, az 1938-ban (?) megjelent *The Impregnable Women* (A bevehetetlen asszonyok) is a jövő képét vetíti előre. Lüzisztrató és a lázadó asszonyok történetét eleveníti fel modernizálva a „jövő” elképzelt háborújában Anglia és Franciaország között. Szerb Antal, bár kedvelte Linklater regényeit és — 1938 őszén írott jelentésének tanúsága szerint — ezt a könyvét is lendületes előadású, „helyenkint igen mulatságos, groteszk, meglepő” műnek tartotta, mégsem javasolta kiadásra, mert — írja — „ebben a pillanatban nem tudok idegesítőbb könyvet elképzelni, mint egy *mulatságos regényt a jövő háborújáról*. Mulatságos regényt szívesen olvasok, a jövő háborújáról is rengeteget olvasok, ha nem is szívesen, napjainkban; másról alig is tudok olvasni pillanatnyilag — de a kettő együtt háborzongató.” (36)

THOMAS WOLFE: The Web and the Rock (A háló és a szikla, regény, 1939)

A könyv kétségtelenül igen értékes, irodalmilag is jelentékeny és mint olvasmány is eléggé érdekes alkotás, az új realizmus egyik kiemelkedő állomása. Magyarra való fordítása és kiadása ellen mégis a következő szempontok szólnak:

1.) A könyv érdekességét erősen csökkenti, hogy tele van elmélkedésekkel. Nem lelki elemzésekkel, mint mondjuk Proust, hanem erkölcsi és lírai természetű valóságos elmélkedésekkel, mint Eötvös Karthauzija. Ezek az elmélkedések helyenkint szépek, de többnyire semmitmondók.

2.) Pathetikus, szinte szabódezsős stílusa a fordítót hatalmas munka elé állítaná. Legyen szabad egy példát idéznem, ízelítőt Th. Wolfe stílusából: „A bilhőlábú élet névtelen és kimerhetetlen szövevényéből, az idő és a kötelesség sötét örvényéből a vak véletlen összehozta kettejüket egy hajón, és első találkozásuk amaz időtlen és halhatatlan tengereken történt, amelyek örökre csapkodják az agg föld partjait.” (346. oldal).

3.) Megdöbbenően bőbeszédű. A hétszáz oldalas kötetben nem mond el mást, mint a hős néhány gyermekkori élményét, New Yorkba jövetelét, első szerelmét és egy-két európai tapasztalatát.

4.) Van benne valami tanáros, valami pedáns, valami nem elegáns, amit nagyon nehéz volna meghatározni. Humora igen kevés, ill. azok a részek a leggyöngébbek, ahol humorra törekszik.

5.) A számomra legérdekesebb részek a nagyközönség számára valószínűleg teljesen érdektelenek: ti. azok, ahol speciálisan amerikai problémákba mélyed el. pl. az északi államok és a déli államok különbségével foglalkozik igen szellemesen, vagy ahol leírja a new yorki irodalmi életet, és nyilatkozik a mai amerikai szellemi élet néhány nevezetes szereplőjéről.

6.) Párbeszédei is roppant sokszavúak, mégsem igazán elevenek. Nem tudom, hogy beszélnek az emberek Amerikában, mégis az az érzésem, hogy nem így beszélnek. Hemingwaynél és S. Lewisnél egészen másképp beszélnek.

7.) Last but not least: a regény rendkívül rokonszenves hősnője zsidó; zsidó különben is sok szerepel a regényben, és nem mindig olyan gyűlöletes beállításban, mint ahogy a „korszellem” megkövetelné.

8.) Ami a németeket illeti, a regény hősnője a legmélyebb vonzalmat érzi irántuk, apja német származású — mégis, mikor Münchenben van, és egy sörházban együtt látja a rengeteg németet, amint felállnak és kórusban énekelnek, hirtelen irtózat és félelem fogja el, és az egyiknek a fejéhez vágja a sörös-korsóját, mire összeverik.

Természetesen a hibákat sokkal könnyebb elmondani, mint a jó tulajdonságokat. A regény jó regény, ezt még egyszer hangsúlyoznom kell; széles, kedélyes és pathetikus realizmusával nem angol és amerikai hagyományokra emlékeztet, inkább a német realizmus hagyományaira: Gottfried Kellerre, Gustav Frensenre, Carl Hauptmannra, nagyon távolian a Buddenbrooks-házra — szóval azokra a németekre, akik a világháború előtt és alatt voltak divatban nálunk is. Lehet, hogy ez ma megint megfelelné a közizlésnek. De a fenti szempontok mindenestre meggondolandók.

Budapest, 1942. május 9.

Szerb Antal

Szerb Antal utolsónak bemutatott lektori jelentése az időben készült, amikor a Linklater elképzelte „jövő háborújának” háborzongató élménye szinte már megszokott, hétköznapi valósággá vált. Az amerikai Thomas Wolfe műveivel Szerb valószínűleg ekkor találkozott először, minthogy az író nevét sem a *Hétköznapi és csodákban*, sem a *világirodalom történetében* nem említi, holott négy részből álló nagy regényciklusa (*Look Homeward Angell; Of Time and the River; The Web and the Rock; You Can't Go Home Again*), melynek a lektorált mű a harmadik darabja, 1929 és 1940 között már megjelent. De mivel csak az első két részt fordították magyarra — *Nézz vissza anyyál! és Az időn és folyón túl* címmel —, s azokat is csak a hatvanas években, feltehető, hogy Szerb Antal volt nálunk Wolfe első felfedezője, *A háló és a szikla* első ismertetője és értékelője is. Bár szinte bizonyos, hogy a ciklus többi darabját, Wolfe írói szándékát, elveit, a művek mélyebb tartalmát előzetesen nem ismerte, lektori jelentésében az író és a bonyolult mű leglényegesebb vonásaira ösztönösen ráértett. Megérezte, hogy Wolfe kissé nehézkes, darabos, „pedáns” alkat (apja kőfaragó és sírkőszobrász volt), de jelentős író és regénye „az új realizmus kiemelkedő” alkotása. Amikor stílusát patetikusnak, „szabódezsős”-nek nevezte, arra tapintott rá, hogy az író a nagy szenvedélyek s a végletek embere. Észrevette, hogy tudatosan törekszik erkölcsi és lírai reflexiókat szőni a regény szövetébe, hogy — filozofikusabb alkatából következően — dialógusaiból hiányzik az amerikai „új realisták” (Hemingway, S. Lewis) életteljessége; hogy humanista és radikális beállítottságú. (Eszménye a demokratikus weimári Németország volt!) Végül pontosan látta, milyen hagyományokhoz kapcsolódik, kik és mely művek az eszményei. Ugyanakkor nem érzékelte és méltányolta Wolfe tudatos törekvését a stílus és a regényforma megújítására.

Szerb Antal ez időben már elismerte, hogy a világirodalom fejlődése egy új — Steinbeck, Hemingway nevével jellemezhető — realizmus irányába mutat, de még hajlott arra, hogy ebben elfáradást, a régi formákhoz való automatikus visszatérést lásson. „Az írókat ma a tartalom, a mondanivaló, a »világnézet«, a szocialista oldal jobban érdekli, mint a forma” — vallotta 1943 elején az Esti

Kis Újságnak adott nyilatkozatában.(37) Talán ezért érezte úgy, hogy Wolfe, aki pedig a maga módján formai újító is volt, az első világháború előtti realizmus stíluseszményének, szemlélet- és ábrázolásmódjának a képviselője. A regényfolyam, a totalitás-igény és az önéletrajziség kedvelése ugyan a századelő és a XIX. század nagy klasszikusainak hagyománya, de Whitman nyelvének prózaritmusa és Joyce irracionálizmusa is hatott rá: a tudatban végbemenő folyamatok ábrázolásának totalitásával. Maga Wolfe legfőbb eszményének Thomas Mannt vallotta, és Szerb Antal jó érzékkel tapintott rá *A háló és a szikla* meg az első világháború előtti és alatti német realizmus, valamint Mann *Buddenbrook házának* némi kapcsolatára, hasonlóságára. Az élet egy szeletének bemutatása helyett regényciklusával Wolfe is egész Amerika nagyságának és nyomorúságának, egy társadalmi réteg és életforma — a demokrácia ideáljait őrző vidéki kispolgári világ — kialakulásának, virágzásának és az 1929-es nagy gazdasági válságot követő „alkonyának” ábrázolására vállalkozott.(38)

Így *A háló és szikla* Szerb Antal szerint „széles, kedélyes és pathetikus realizmusa” — mely mint írja, talán „ma (1942-ben!) megint megfelelné a közízlésnek” — az író tudatosan „vállalt” nosztalgiájának megnyilvánulása lehetett az elmúlt világ, eszmények és egyúttal a „régí forma” iránt is.

Ebben a lektori jelentésében Szerb Antal az olvasó, a közönség szempontjait tartotta elsődlegesen szem előtt: azt például, hogy a regény érdekes, könnyen olvasható legyen; s ezekből kiindulva foglalta össze néhány pontban mindazt, ami nem tetszett neki a műben. Bíráló megjegyzéseiből pedig kiolvasható, milyen igényeket támasztott ő a modern regénnyel szemben, s körvonalazható regényeszménye. De *A háló és szikla* igazi értékeit — elkülönítve magát a közönség vélt kívánalmaitól, és a kiadó szempontjaitól — éppen a regénynek „csupán számára érdekes” vonatkozásairól szólva fedezi fel.

A műnek és szerzőjének az agresszív német szellem, az antiszemitizmus megnyilvánulásait elutasító hangját Szerb Antal iróniával — látszólag a regény hibájaként említi. Annak a fasizmussal következetesen szemben álló írónak jellemző megnyilatkozása ez, aki az „új barbárság” ellen legnagyobb fenyegetettségében is a játékos szellem tiszta, éles fegyverét fordította. Lektori jelentéseire is érvényes, amit Kardos László mondott Szerb Antal 1937 és 1944 között írott cikkeiről: „Mondandóit a még-mondható szavak nyelvére, a még-túrt formák kereteibe kellett átkölnenie, hogy egyáltalán szólhasson”.(39) Rövid cikkei, tárcái és nyilatkozatai mellett ezért, s így vált számára utolsó éveiben a lektori jelentés is fontos „műfajjá”, emelkedett emberi-írói hitvallássá.

Jegyzetek. — 28) E feltételezett dátum mellett szól, hogy a jelentésben még nincs nyoma a Hétköznapok és csodák-ban megfogalmazott „csoda-elméletnek”, továbbá hogy Lantos Kálmán, aki azt kézjegyével ellátta, a harmincas évek végén már kivándorolt Angliába. — 29) Kádár Erzsébet: Franciák — magyarul (Alain-Fournier, Duhamel, Jules Romains regényei), Nyugat, 1941. I. 181. — 30) Szerb Antal: Magyar irodalmi almanach az 1941. évre, Nyugat, 1941. 232. — 31) Szerb Antal: A mai angol regény, Erdélyi Helikon, 1933. I. 248. — 32) Kádár Erzsébet: Montherlant: Agglegények, Nyugat, 1938. I. 154. — 33) Kádár Erzsébet: Montherlant: Lányok, Magyar Csillag, 1942. II./2 120. — 34) Szerb Antal: A mai angol regény, Erdélyi Helikon, 1933. I. 246. — 35) Komlós Aladár: Szerb Antal. — K. A.: Táguló irodalom. Bp. 1967. 279. — 36) L. PIM Kézirattár, V. 3819/209/a. — 37) Az igazi irodalomtörténet tulajdonképpen propaganda a jó irodalom érdekében (Interjú), Esti Kis Újság, 1943. ápr. 3. — 38) Nagy Péter utószava a Nézz vissza, angyal 1962-es magyar kiadásához: 582–583. — 39) Kardos László: Szerb Antal. = K. L.: Vázlatok, esszék, kritikák. Bp. 1959. 220.